

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 93–95, 2000–2002

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“

FACULTE D'HISTOIRE

Tome 93–95, 2000–2002

РАЗВИТИЕТО НА ИДЕИТЕ ЗА ПОЛИТИЧЕСКИ РЕФОРМИ В ГЕРМАНИЯ В ПУБЛИЦИСТИКАТА НА ЕРНСТ ТРЬОЛЧ МЕЖДУ 1914 И 1923 Г.: ОТ „МОНАРХИЗЪМ ПО СЪРЦЕ“ КЪМ „РЕПУБЛИКАНСТВО ПО РАЗУМ“

ТЕОДОРА КАРАМЕЛСКА

Teodora Karamelska. DIE ENTWICKLUNG DER POLITISCHEN REFORMIDEEN FÜR DEUTSCHLAND IN ERNST TROELTSCHS PUBLIZISTIK ZWISCHEN 1914 UND 1923: VOM „HERZMONARCHISMUS“ ZUM „VERNUNFTREPUBLIKANISMUS“

Ernst Troeltsch gehört zu den wichtigsten Repräsentanten des gebildeten Bürgertums in Deutschland, die einen weit über ihren wissenschaftlichen Fachbereichen hinausgehenden Einfluss auf die politischen Diskussionen in der Zeit um den Ersten Weltkrieg ausübten.

Im Mittelpunkt der vorliegenden Darstellung steht die Analyse von Troeltschs politisch-publizistischer Tätigkeit 1914–1923, die in die Perspektive seiner Reflexion über den sog. „Sonderweg“ Deutschlands zu stellen ist. Es wird sowohl biographisch, als auch anhand seiner wichtigsten politischen Schriften zu zeigen versucht, dass sich Troeltschs politischer Weg als eine kontinuierliche Wandlung vom Monarchisten mit nationaler Grundeinstellung zum Republikaner beschreiben lässt. Dieser Prozess bahnt sich in Gestalt einer Kritik an den politischen Verhältnissen im Wilhelminischen Reich an und setzt sich nach dem Krieg durch Troeltschs parteipolitisches Engagement für die Deutsche Demokratische Partei fort.

In seinen *Spektator-Briefen* insistiert der systematische Theologe, Philosoph und Geschichtstheoretiker Troeltsch auf der Rolle der bürgerlichen Mitte und setzt sich entscheidend für die Weimarer Republik ein. Er erkennt, dass die Sozialdemokratie die einzige politische Kraft nach dem Untergang des Kaiserreiches ist, die die gesellschaftliche Zerklüftung in ein rechtes und linkes politisches Lager bewältigen könne.

За съвременниците периодът на Първата световна война, завършил с разпада на Германския райх и с революцията от 1918–1919 г., както и годините на

Ваймарската република, през които социалдемократията не успява да зададе на революционните промени в Германия здрави политически и обществени основи, е период с особена драматичност. За поколението мислители и представители на академичните кръгове, стоящи на прогресивно-либерални позиции като *Макс Вебер*, *Ернст Трьолч*, *Ханс Делбрюк*, *Фридрих Майнеке*, *Теодор Хойс*, *Хуго Пройс* и *Фридрих Науман* развитието на модерния германски политически и социален проект се превръща в основна тема на научен и обществен ангажимент. За тях, в различна степен критици на системата на кайзер-Вилхелмовия райх¹, външнополитическото поражение на Германия и окончателният разпад на старата политическа структура са същевременно и травматично лично преживяване. Болезненото усещане за състоянието, в каквото досега, по думите на Вебер, „нито един друг народ не се е намирал“², ги подтиква към активна публицистична дейност през и след войната и към пряко участие в политиката по време на Ваймарската република. За разлика от повечето интелектуалци и представители на немската академична общност, подвластни на общата резигнация от следвоенните години, тази прогресивна група изготвя конкретни стратегии за решение на възникналите проблеми. Нейното основно послание е необходимостта от постепенно либерализиране и демократизиране на политическата система, осъществено по еволюционен път, както и от задълбочена, а не емоционална рефлексия върху причините за войната и загубата ѝ. Тези учени ясно изразяват позицията си срещу хегемонията на консервативно-аристократичния елит в държавата. Критичният им патос е насочен и срещу онази част от гражданското съсловие, която се е примирила с властващия псевдоконституционен ред, виждайки в него защита от нежеланите социални опасности в лицето на считаната за революционна социалдемократия.

Един от най-забележителните представители на тази малка, макар и необичайно активна група университетски преподаватели, най-големият представител на либералната реформа в Германия успоредно с Макс Вебер³, е теологът *Ернст Трьолч* (1865–1923). В своите многобройни изследвания върху генезиса на модерното западноевропейско общество, върху неговото религиозно и идейно-философско развитие Трьолч прекрачва тесните дисциплинарни граници на протестантската теология. Опитът му да изгради познавателните фундаменти на една историческа наука за културата, която, изхождайки от миналото, да задава нормативни ориентации за актуално действие в бъдещето, го превръща още приживе в класически диагностик на модерната култура. Резултатите от своите анализи Трьолч отстоява не само чрез преподавателската си работа в университетите в Хайделберг и Берлин, но и чрез публикациите си в периодичния печат по време на войната, както и като един от основателите на Немската демократическа партия. Тази „проява на практическите измерения на историческото знание“⁴ е само част от изключителния му научен принос към теоретичното овладяване на кризата на модерната европейска духовност, станала очевидна в цялата си дълбочина през войната⁵. Според един от известните спе-

циалисти по най-нова история на Германия – Томас Нипердай, Трьолч е мислителят, който през първите две десетилетия на XX в. по най-проникновен начин рефлектира върху проблема за историзма като светогледна и научна парадигма. Неговата основна тема, а именно преодоляването на историческия релативизъм чрез „културен синтез“, засяга директно интелектуалната чувствителност на епохата.

По-задълбоченото и цялостно представяне на философско-историческата програма на Трьолч обаче се нуждае от отделно внимание. Анализът тук ще бъде ограничен до развитието на неговите политически идеи и застъпничеството му за демокрацията като най-подходяща форма на управление за Германия след войната. В демокрацията Трьолч вижда единствения път за засилване устойчивостта на политическата средна класа и за защита на парламентаризма – идея, на която мнозинството съвременници гледат с подозрителност и недоверие и до която самият той достига едва под влияние на динамиката на войната и следвоенната ситуация. Така, ако през 1914 г., заедно с прогресивно мислещата част от германското образовано бюргерство, той счита, че конституционната монархия, ръководена от един чувствителен за социалните проблеми кайзер, е способна да наложи на практика принципите на консервативно-либералната идея, то след преживяването на Световната война монархията за него повече не е състоятелен политически проект.

I.

Като професор по систематическа теология в университета в Хайделберг от 1894 до 1914 г., три пъти избран за декан на Евангелско-теологическия факултет, а през учебната 1906/07 година и за ректор на университета⁶, Ернст Трьолч се ползва с голямо влияние в университетските среди до началото на войната. През този период той е политически лоялен спрямо монархията в Германия. Това важи до голяма степен за мнозинството университетски теолози от XIX и началото на XX в. както за тези от средите на консервативното протестантство, така и за либералните културпротестанти. Те анализират съществуващите социални отношения, както и монархическата власт, изхождайки от тяхната религиозна легитимност. За разлика от консервативните теолози обаче Трьолч е инспириран от модерната историко-критическа теология, която си поставя за цел да освободи християнската традиция от ограниченията на догматиката и да докаже нейното трайно значение за съвременното. Под нейно влияние той участва в етическите дебати относно една религиозно-инспирирана промяна на класовото общество на кайзер-Вилхелмовия райх. Трьолч поддържа необходимостта от „предпазлива реформа“ в тази посока, но през 1904 г. отклонява настойчивите молби на своя близък приятел Вебер⁷ за по-ангажирана позиция: „Макс Вебер изискваше от мен активно участие в политиката. Аз отклоних с обяснението, че не съм либерал, въпреки големите ми симпатии към либерализма. Причината да не съм либерал лежи в моята християнска вяра

и нейното въздействие върху политическото мислене.⁴⁸ Мариане Вебер също описва Трьолч през първите му години в Хайделберг като „политически очевидно незаинтересован, по-скоро консервативен националлиберал“⁴⁹. Това не означава обаче, че той заема изцяло пасивна позиция по проблемите на съвременното си. Така например през 1908 г. Трьолч е избран за представител на Хайделбергския университет в Първата камара на херцогство Баден и в продължение на шест години се занимава с въпроси на висшето образование. В образованието той вижда безспорния гарант за отстояване на културната идентичност на германския народ срещу релативизиращите тенденции на модерността¹⁰. Ето защо Трьолч разглежда политическото образование на нацията като изключително важна задача и в духа на класическата немска историография я приписва на историческите дисциплини. Те трябва да формират и насочват поведението на нацията в контекста на социалните промени. Създаването на адекватна на съвременното политическа етика, както и практическата релевантност на научните рефлексии се превръщат постепенно при него в трайна тема¹¹.

Интересен е фактът, че за разлика от своята отвореност към либералните идеи в протестантството, в предвоенните години немският теолог счита прилагането на демократичните конституционни идеали в областта на висшето образование за неуместно¹². Погълнат от своята преподавателска работа, публикации и налагането си в академичната общност, той не демонстрира особена чувствителност към собствено политически проблеми, макар и да анализира критично някои обществени явления. Така например в постепенното изтласкване на образованото бюргерство на заден план от страна на икономически проспериращата буржоазия Трьолч вижда процес на дългосрочно диференциране, заплашващо устойчивостта на тази, според него, твърде важна социална група. Той предупреждава и за опасността от това, управляващите кръгове, неспособни да овладеят налагащия се след 1880 г. процес на демократизиране, да се опитат чрез национална идеология и агресивен империализъм да отклонят общественото внимание: „Властващите сили у нас залагат всичко за утвърждаването на своите позиции и не правят абсолютно нищо за преминаване към новите отношения, с надеждата, че по този начин ще могат да ги предотвратят. Така те създават само радикализъм и разрушават средната класа.“¹³

II.

През август 1914 г. подобни критични гласове са заглушени от вълната на национално въодушевление, което обхваща без изключение цялото германско общество. Тежките политически и социални конфликти на предвоенните години изглеждат забравени¹⁴. Общото преживяване на еуфорията и подчертаното усещане за национална принадлежност създават впечатление за войната като израз на „народната воля“. Самият Макс Вебер, последователно критичен спрямо немската политика, заявява: „Защото все едно какъв е успехът – тази война е голяма и чудесна.“¹⁵ Подобно на него мнозина интелектуалци очакват война-

та да премахне произволното упражняване на власт от страна на държавата. Тези оценки скоро се оказват утопични.

Израз за силната националистическа пропаганда в Германия са т. нар. идеи от 1914¹⁶. Чрез тях академичната – както консервативна, така и либерална – общност формулира съществуването на една *специфично немска култура*¹⁷, както и срещу варварството на царска Русия. Отчасти това е реакция срещу острата критика от страна на английската и френската общност, обвиняващи Германия във варварство, грубо нарушение на човешките права и милитаризъм. Така чрез „идеите от 1914“ германците се противопоставят на западните „идеи от 1789“, подчертавайки готовността си за доброволно подчиняване на целите на народната общност, за разлика от „привидния“ индивидуализъм на западните общества. В духа на тези идеи немският полуконституционен ред се стилизира като алтернативен и по-устойчив модел на политическа култура.

В последните години преди войната Трьолч, по собственото му признание, се доближава до позициите на „умерения либерализъм“¹⁸, но подобно на мнозина от академичното съсловие едва избухването на войната го кара да изрази по-активна позиция. Още в първата публична реч, която държи през август 1914 г., *След обявяването на мобилизацията*, могат да се проследят идеите, които той, с известно колебание, застъпва през цялото време на войната. Целите на започналия конфликт той формулира по-скоро като отбранителни и либерални – премахване на монархическия абсолютизъм и повече права за германския гражданин. В началото на войната Трьолч вижда постигането им чрез проявата на разумен милитаризъм и идеализира ролята на германската армия: „Тя [армията] съчетава дисциплината, управленското изкуство и организационната сила на аристокрацията с ударната сила и чувството за дълг на народната общност; дисциплина и аристокрация, авторитет и свобода [...] С тази армия няма да се покорява света, нито да се води авантюристична политика. С нея се цели само самосъхранение, самоосигуряване и воля всичко нравствено, придобито през войната, да се приложи в по-нататъшното развитие и задълбочаване на нашия собствен вътрешнополитически живот.“¹⁹ В речта му *Идеите на 1914 година*, макар и неоправдаваща империалистичните цели на Райха, също проникват ясно националистически нотки: „Световната война е на първо място всичко друго, но не и война на духа и на културните противоречия, както често им се иска на патетичните свръхидеалисти. Тя е резултат от империалистическото напрежение в света, породено от разделението на планетата сред малкото велики сили и от необходимостта да се потисне германската конкуренция.“²⁰ В сложната политическа ситуация, в която в този момент се намират всички германци, Трьолч се обръща с послание към своето съсловие – образованото бюргерство и учените. Тяхната непосредствена задача е да представят немската гледна точка в тази, наречена така от пропагандата на противниците, „война на културите“ (*Kulturkrieg*). Това е повод за по-дълбок размисъл върху същност-

та на немския дух и неговите проявление в променените исторически условия. Самият Трьолч характеризира духа на германската култура като „метафизическо-религиозен“ и го противопоставя на „позитивисткия светоглед“ на французи и англичани. В същото време, изтъквайки националните специфики на различните култури, той се стреми да покаже, че за всички европейски народи е валидна една *обща* историческа традиция. Поради това и призовава германския интелектуален елит да подходи както критично, така и конструктивно към различията. Стремехът на всяка цена да се отстоява „автентичната екзистенция“ на една нация чрез военна конфронтация, според Трьолч, не може да бъде продуктивен. Много повече е необходим „културен синтез“, който да анализира историческите връзки между европейските народи и да търси в тях устойчиви елементи за съвместно изграждане на една европейска културна общност. Той предвижда, че чрез войната „интернационализмът на европейската духовна култура, и с това най-важна част на европейската общност след икономическия обмен, може да бъде ошетен по най-тежък начин за повече от едно поколение“²¹.

Преди войната и в първите години от нея Трьолч счита *конституционната монархия* за най-уместната форма на управление в Германия. В нея той вижда политическа система от правила, в която обществените противоречия могат да бъдат решавани както дискурсивно, така и авторитативно. Ето защо през 1914 г. Трьолч апелира към гражданските сдружения и политическите партии да подчинят интересите си на държавната политика на заплашения във външнополитически план Германски райх. Той вижда слабостите на германското общество, което критикува за това, че е лишено от толерантност, че в политиката цари клерикализъм, духовна несвобода, че образованието е пропагандно и че съществува „остро класово разделение“. Като цяло обаче Трьолч остава в рамките на германската традиция на държавно мислене, в която се подчертава надобществения авторитет на държавата. В критиката си срещу приоритета на обществото пред държавата, характерен за западните държави, той се опира на три важни за дискусиите в Германия идеи. На първо място, в духа на Бисмарк и Хайнрих Трайчке подчертава, че „същността на държавата е [...] преди всичко власт“²². От друга страна, заедно с класиците на идеалистическата теория за културата Шлайермахер и Хегел държи на това, всяка употреба на държавна власт да бъде ориентирана към нравствени цели, като по този начин държавата, чрез подкрепа и защита на духовните блага, се издигне до „културна държава“. На трето място той е убеден, че основна задача на държавата е да се грижи и за преодоляване на класовите противоречия, като ограничава либерално-капиталистическия икономически индивидуализъм за сметка на общото благо.

Поради геополитическата специфика на назряващия конфликт – подобно на мнозина либерали – Трьолч е готов да оправдае милитаризирането на Райха. Това обаче не означава автоматично подкрепа на агресивна националистическа външна или империалистическа световна политика. В много по-голяма степен

той вижда в нарасналото самочувствие на Германия залог за постигане на обединение и взаимно уважение между европейските народи: „Идеалът за една система от жизнени, задоволително разбиращи се народи трябва да остане водещ [...] също така трябва да съществува политическа нравственост.“²³ Съвместно с някои либерални културпротестанти като Мартин Раде и Адолф фон Харнак през 1910 г. Трьолч подкрепя основаването на *Съюз за международно разбирателство*, който залага на „необходимостта от политика, почиваща на сигурни основи и от по-нататъшно доизграждане на наличните още днес елементи до една международна организация“²⁴.

III.

През есента на 1914 г. Трьолч заема катедрата по *Философия на културата, историята, обществото и религията и християнска история на религията* във Философския факултет на Берлинския университет. Историята на тази катедра е до известна степен показателна за неговата работа, както и за тогавашното състояние на протестантската църква: за да неутрализира мощната съпротива на консервативния пруски църковен елит спрямо представителите на либералното протестантство, Пруското културно министерство премества старата катедра на Шлайермахер от Евангелско-теологическия във Философския факултет и назначава Трьолч за професор в нея. Тази смяна, както и динамично развиващите се политически и военни събития засилват интереса му към нови тематични области и в същото време го радва, тъй като в областта на теологията Трьолч се чувства под нарастващ натиск, а това възпрепятства продуктивното въздействие на идеите му върху обществеността.

Постепенно Трьолч се превръща в един от водещите „учени-политици“ с многобройни контакти с политическия и академичния елит на Германския райх. Особено близко приятелство го свързва с преместилия се една година преди това в Берлин историк Фридрих Майнеке (1862–1954), което заслужава по-голямо внимание.

С Майнеке Трьолч е в научен контакт още от 1907 г., когато публикува в *Historische Zeitschrift*²⁵ своя прочут доклад *Значението на протестантството за възникването на модерния свят*²⁶. Преместването на двамата учени в Берлинския университет, което по думите на Майнеке се считало за най-висока „цел в академичната кариера на всеки немски професор по история“²⁷, слага началото не само на интензивно научно общуване между тях²⁸, но и на обща политическа активност, завършила със застъпничеството им за младата германска република. Политическите схващания и на двамата преминават от период на убеден монархизъм до осъзнаване на необходимостта от налагане на републиканската форма на управление. Все пак до 1917 г. различията помежду им са налице. Дотогава Майнеке не е напълно убеден в погрешността на военната политика на Германия и държи на това, че скромните военни цели са изпълними. Трьолч споделя отчасти неговото мнение, но настоява за трезва пре-

ценка за рисковете в политическото поведение на Германия. Още през август 1913 г. Трьолч пише на своя приятел, че много по-добре би било, ако германският народ има повече усет за настъпващите опасности, отколкото да ликува и предупреждава за заблудата „единението от августовските дни да се счита за принципно и трайно променяне на нашия народ“²⁹. Предвоенният подем, подобен на който неговите съграждани преживяват сто години по-рано през 1813 г., той определя като реакция срещу „самодоволността на изминалата епоха“³⁰.

През есента на 1915 г. излиза сборникът *Германия и Световната война*³¹, в който двамата приятели участват със свои статии – Майнеке пише на тема *Култура, политика на силата и милитаризъм*, а Трьолч продължава развитието на идеята за специфичен „дух на германската култура“. Една година по-късно той я извежда до специфичната германска идея за *свобода*, изразена в динамичното отношение между личност и общност: „Германската идея за свобода няма стремеж към световно господство, нито към материално, нито към духовно. Тя означава свобода на народните индивидуалности успоредно една до друга, която не унищожава техните съвременни възможности за развитие и не се оставя да бъде шаблонизирана в името на никакъв закон. В този смисъл ние вярваме, че сме тези, които се борят за верен и истински прогрес на човечеството, който не насилва никого и дава всекиму свобода.“³² Трьолч развива тезата, че съществуват три вида свобода: първо, „свобода и неограниченост на личното самопредставяне и формата на жизнен стил“ – според него в този смисъл Германия е „най-младата култура“ в сравнение със западните държави; на второ място, „духовна и културна свобода в движението на идеи“, имайки предвид „автономията на модерния дух“, чрез която „ние в действителност сме изпреварили западните народи“; и на последно място – „собствено политическата свобода на взаимодействие между волята на отделните индивиди за формиране на общата държавна воля“. По отношение на третия вид свобода нито една държава не може да бъде напълно пример за Германия, тъй като „големите демократични държави, съществуващи днес, са демократични само условно“³³.

През 1916 г. Трьолч все още идеализира съществуващия при кайзеровия режим псевдоконституционализъм: „Свободното утвърждаване на една централизирана воля, създадена за управление не от парламента, и свободното споразумяване на парламента с тази воля, при същевременно строго зачитане на равенството на правата и при пълна лична свобода“ – така на този етап той вижда най-уместната форма на управление, която може да бъде пример за малките нации и основа за формиране на един централноевропейски съюз. Настояването на Трьолч върху специфичната форма на свобода в Германия се споделя и от либералния теолог и политик Фридрих Науман, който също едва в края на войната се отказва от идеята за консолидиране на Централна Европа и безрезервно приема англосаксонските модели на демокрация. Относно участието на отделните индивиди в общото политическо формиране на волята Майне-

ке прави от своя страна следното предложение: „Една социална монархия, освободена от остатъците на старата държава на съсловията и привилегиите, призвана към близост и хармония с представителството на народа, но същевременно свободна и достатъчно силна, за да се намесва като посредник между мнозинството и малцинството и така да намира синтеза на народната воля, но и достатъчно дистанцирано, за да представя и ръководи ефективно и спокойно нацията отвъд войната и мира, – това е победната позиция на нашата политическа власт и свобода.“³⁴

Тези примери убедително показват, че в първите военни години двамата учени, както и техните съмишленици, все още се опитват да обосноват необходимостта от политически промени не на базата на радикално отхвърляне на досегашния германски политически модел, а чрез реформи на съществуващата система. Една такава неотложна реформа е премахването на пруското трисъсловно изборително право. Както Вебер, така и Трьолч пледират изрично по време на войната за конституционни реформи и за отваряне към политическите и духовните традиции на Западна Европа и Съединените щати; Вебер по своя решителен и безкомпромисен начин, Трьолч по-скоро предпазливо, но и двамата се стремят към постигане на *компромис* между държавната традиция на управляващия елит в Германия и западноевропейския модел на управление от парламентарно мнозинство. В очите на Вебер и Трьолч, сравнено с другите общества германското по-скоро изостава, но те считат, че този недостатък трябва да се преодолее, ако немската нация иска да съществува успешно през следващите десетилетия. Трьолч изразява това свое отношение в съчинението си от 1916 г. *Немско бъдеще*: „Модерната свобода [в Германия] е далеч по-недоразвита, отколкото на Запад. Като сигурна позиция на индивида чрез формална правова равнопоставеност, като взаимност в процеса на социално признаване и правово равенство, като свобода на общинското и провинциално самоуправление при нас тя навсякъде е повече или по-малко затъмнена от съсловно-патриархалните традиции и, което е още по-чувствително, от наследената бюрократична полицейска държава, от служебното недоверие спрямо опасностите от непозволено политическо убеждение. В големи части на Германия тя е напълно ограничена в двете си основни насоки: като формираща общата воля сила и като участие в държавния живот. [...] В сравнение със западните народи във всички тези детайли ние сме антична, все още слабо оформена държава.“³⁵

Скоро след установяването си в Берлин Трьолч се включва заедно с историка Ханс Делбрюк³⁶ и Майнеке в официално избухналият спор относно целите на войната, като се застъпва за военно примирие. В този спор малката група от либерално ориентирани професори се опитва да докаже разумността на аргументите си срещу мнозинството свои консервативно и анексионистично настроени колеги. Така, въпреки забраната за публичен коментар на военните цели, валидна до ноември 1916 г., още през юли 1915 г. Майнеке и Трьолч подписват подготвената от Теодор Волф, с помощта на Делбрюк, петиция до канцлера на

Райха, която се обявява „против всяка анексия или разкъсване на независими нации“. По-късно, през 1917 г., подписите на двамата стоят до тези на професорите Емил Фишер, Адолф фон Харнак и Паул Рорбах под съставената от Делбрюк *Прокламация за реформа на изборното право*. В нея немските професори изразяват загрижеността си от това, че Великденското обръщение, което кайзерът прави на 7 април 1917 г. (предвиждащо реформи на изборното право в Прусия), ще бъде наложено единствено с помощта на консервативните сили и че това не отговаря на обществените очаквания. Тяхното искане е „правителството да предложи на Ландтага незабавно изборителна реформа, която да е свързана не само с всеобщото, директно и тайно, и с равно изборно право, а и иначе [правителството] да даде действителен и видим израз на доверието, което немският народ заслужава“³⁷.

В началото на 1915 г. Майнеке се среща в Берлин със своя стар приятел и колега историкът Ото Хинце, професор в Катедрата по политика и история на конституцията. Заедно с него и с активното участие на Трьолч той предприема години наред т. нар. Далемски неделни разходки³⁸, при които оживено се обсъжда актуалната политика. В своите спомени Майнеке разказва, че Трьолч, наред с Макс Вебер, е бил смятан за най-борбения и универсален мислител от онова поколение, че е умееел в най-висока степен да увлича съвременниците си: „Трьолч притежаваше изключителна виталност. Той се стремеше да се справи с всяка духовна или политическа позиция в модерната действителност, на която се натъкнеше, т. е. да я схване и критикува, да я – така да се каже – подреди правилно в своята универсална картина на човешките сили, било то отдалечени или близки до Бог. Той говореше много за това, че не бива да се спира при простото съзерцание, че то трябва да бъде превърнато веднага в творческа и градивна културна работа, – но най-типичните за него самия способности не бяха в областта на практическото действие, а в разбуждането на духовете, в това те да се стремят към нови пътища.“³⁹

Към Далемските разходки се присъединяват много университетски преподаватели и политици, сред които и Валтер Ратенау, с когото Трьолч поддържа тесен контакт, особено в заключителната фаза на войната и в първите години след нея. Голяма част от тях присъстват и на вечерите, които Делбрюк организира всяка сряда в клуб-ресторанта на немско-американското дружество в Берлин. В средата на войната в кръга бива въведен и принц Макс фон Баден. През 1917 г. Ханс Делбрюк кани бъдещия канцлер на Райха⁴⁰ на разговор, по време на който присъстващите Майнеке и Трьолч се опитват по възможно най-убедителен начин да обосноват пред принца необходимостта от реформа в пруското изборително право, от прекратяване на подводната война и от скорошно примирие: „Всички бяхме разтърсени и покрусени, когато в началото на 1917 г. до нас достигна новината относно решението за безогледна подводна война. Провалът на свързаните с нея надежди и принудителното примирие в края на септември 1918 г. ни завариха поради това по-подготвени от останалите, но също

и с очакването, че водещите ни идеи биха могли да се наложат – твърде късно, за да се победи, но не твърде късно, за да се спаси това, което още беше за спасяване. Това бяха идеи, подобни на тези, водещи ни през краткото канцлерство на принц Макс фон Баден. Нашият малък кръг постигна и влияние върху него – в известен смисъл ние формирахме личния държавен съвет на принца, както спомена тогава един от нас [има се предвид Ернст Трьолч]. От самото начало до края ние бяхме собствено консервативни реформатори, чийто час настъпи твърде късно.⁴¹ Този размисъл е знак за усещаното от двамата учени в една и съща степен политическо безсилие, което оставя в крайна сметка политическите им речи и изказвания без въздействие: „За мен часовете на общуване с Трьолч спадат към най-съдържателните и ободряващи ме по време на войната. Ние се подкрепяхме взаимно в поведението си спрямо поляризираните тенденции вътре в страната и спрямо заплашващия ни след 1917 г. лош изход от войната.“⁴²

През есента на 1917 г. се създава *Народният съюз за свобода и отечество*⁴³, насочен срещу политиката на Тирпиц и Лудендорф и подкрепяната от тях Отечествена партия, която застъпва във външнополитически план крайни военни цели, а във вътрешнополитически е за реакционно, реставраторско изменение на конституционния ред. В *Народния съюз за свобода и отечество* за първи път в тесен политически диалог и сътрудничество влизат християнските, предимно католически, социалистическите и свободните профсъюзи. В председателството на съюза участват профсъюзни ръководители и някои представители на академичната общност като Майнеке и Трьолч. Ангажирани със съставянето най-вече на морално-политическата платформа на съюза и с поглед към приемането ѝ в чужбина, двамата учени ясно се застъпват за всеобщо изборно право и парламентаризиране на държавния живот. Трьолч директно се противопоставя на призива на военните в началото на 1918 г. за всеобщо „навдигане на народа“ и „окончателна победа“ на Германия и все по-настоятелно се изказва в подкрепа на скорошно примирие. В това отношение Майнеке още е под влияние на военната пропаганда. В спомените си той пише, че с разочарование е приел мнението на Трьолч и Алфред Вебер, които считали една последна героична проява на германската нация за безсмислена, и не споделя техния скептичен критицизъм, настоявайки, че в старата система има все още нещо жизнестойчиво⁴⁴.

Действително, за разлика от Трьолч, Майнеке до самия край на войната не е бил твърдо убеден от неизбежния провал на германската външнополитическа агресия, обосновавана с ценностите на кайзер-Вилхелмовата епоха. До избухването на Ноемврийската революция идеята за сваляне на монархията му изглежда неприемлива. Майнеке се ужасява от мисълта, че социалдемократите, сериозно представени в правителството на Макс фон Баден, ще водят атака срещу монархията като цяло и ще се стремят не само към абдикация на кайзера, нещо, което за самия него не е немислимо в сложната политическа обста-

новка през есента на 1918 г., но и към цялостно преструктуриране на германското общество. Девет дни след 9 ноември 1918 г. Валтер Ратенау и Трьолч свикват малко събрание, което да изготви апел, призоваващ буржоазните елементи в Германия най-накрая да протегнат ръка на работническото и с общи усилия, отблъсквайки болшевизма, да създадат новата германска република. В апела революционната промяна и обявяването на републиката се „приветстват“. Майнеке се възпротивява на това предложение, твърдейки, че е готов да се съобрази с неизбежните исторически събития, но че никога не би ги „приветствал“. Разгорещено Трьолч му се противопоставя, критикувайки остро в негово лице поведението на германското образовано бюргерство, което не успява да разбере в такъв тежък момент необходимостта от вътрешна консолидация. Макар да подписва апела, Майнеке не приема идеята в основите на новата конституция на Германия да залегне принципът на чистия парламентаризъм; в много по-голяма степен той смята, че страната се нуждае от силна централна власт, която да се противопостави на партийните борби, нещо като „заместител на кайзеровата власт“. Приемлива му изглежда практиката в Съединените щати, където президентът има големи правомощия – идея, застъпвана също и от Фридрих Науман и Макс Вебер. В крайна сметка обаче поражението на Германия във войната, както и демократизирането на страната, го превръща от „монархист по сърце“ (*Herzensmonarchist*) в „републиканец по разум“ (*Vernunftrepublikaner*)⁴⁵: „И все пак ние считахме за дълг да защитаваме и Ваймарската република срещу саботирането ѝ от страна на десните партии, наследници на Отечествената партия [...] Ваймарската конституция със сигурност не беше идеалният съюз за една истинска народна общност, по-скоро имаше нужда от реформи, както винаги съм подчертавал по време на съществуването ѝ в моята публицистика. Но тя беше съюз, по-здрав от това, което се наложи с насилие през 1933 година.“⁴⁶ В края на войната Майнеке е обезверен от развоя на събитията и споделя песимистичното настроение на Трьолч: „Тази война може да бъде това, което някога бяха Пелопонеската и Тридесетгодишната война, а именно началото на упадъка на нашата нация и на европейската култура [...] За да се наложим, сега е необходима суровата сила на милитаризма, това е вярно, но по този начин духовното у нас ще бъде унищожено [...] По-рано осъждах остро вътрешното разкъсване и песимистичните мисли на Трьолч и често го считах за малко неустойчив, – сега, обаче, не искам повече да удържам опората в самия себе си. И историческите ми занимания повече не ми доставят радост. Всичко конкретно историческо ми е безразлично...“⁴⁷ И по-нататък: „Сърцето ми се разбива от това, как залезът на стария ред, с когото все пак аз вътрешно съм свързан най-дълбоко, сега се разпадна с ужасните условия за спиране на военните действия. Бедна, бедна Германия. Самият аз, дори в най-мрачните си сънища, не съм вярвал, че бихме паднали толкова ниско.“⁴⁸

Не е учудващо, че в Берлинския университет двамата приятели остават изолирани от доминиращото мнозинство професори, поддържащи агресивната

политика на Хинденбург и Лудендорф. Така например, за разлика от Майнеке, който е член на Пруската академия на науките още преди избухването на войната, Трьолч не получава приживе постоянно място в нея. Вероятно поради неговите политически възгледи по време и след войната членовете на академията се въздържат да го допуснат, макар че заради големите си научни постижения той става член-кореспондент още като професор в Хайделберг. За съжаление Трьолч умира, когато със съдействието на Адолф фон Харнак и Майнеке пътят към обявяването му за постоянен член е проправен. Въпреки това застъпването му за Ваймарската републиката в следвоенния период не остава без влияние върху част от студентите от онова време. В спомените си за посещението като студент на семинара върху историзма на Трьолч професор Йохан-Албрехт фон Рантцау споделя: „Аз произхождам от консервативно семейство. Трьолч – както и Майнеке – ми помогнаха да не стана суперреакционер, както много други – навярно болшинството от студентите, – и в това, че бях готов да призная републиката.“⁴⁹ Че тази малка група от либерални или „демократични“ професори е била изолирана не само от своите колеги, но и от студентите, се твърди и в спомените на един друг студент, посещавал лекциите на Фридрих Майнеке, професор Жан Рудолф фон Салис: „Повечето [националистически и антирепубликански ориентирани] студенти бойкотираха лекциите на Трьолч и Майнеке (Ханс Делбрюк не четеше повече лекции, неговата брошура *Автопортрет на Лудендорф* предизвика смут дори и в кръга на собственото му семейство).“⁵⁰ Макар по време на учебните семинари и лекции Трьолч да не се изказва директно по политически въпроси, студентите добре знаят каква е политическата ангажираност на техните професори: „Трьолч се числеше към лявото крило на Берлинския университет. Знаеше се също и, че мнозинството от берлинските корифеи не правят това.“⁵¹ В неговото поведение мнозина от либерално мислещите съвременници виждат отразени като в огледало проблемите на епохата. И наистина Трьолч вижда навреме необходимостта от нов конституционен ред, който се налага от обществено-политическите и духовните промени в Германия⁵².

IV.

След края на войната консервативните управляващи кръгове в Райха, всемогъщото дотогава военно съсловие, както и тясно свързаните с тях представители на тежката индустрия са отстранени временно, а донякъде и напълно изключени от центъра на политическия живот. Заедно с тях политически несъстоятелна става и военната пропаганда, която владее немската публичност. Опитът на Германия да изгради в Централна Европа позицията си на континентална „велика сила“ се проваля с всички произтичащи от това последици. Въпреки че партийната система в Германия след 1919 г. бързо се връща в спектъра на политическите партии от епохата на кайзеровия режим, в началото се усеща видимо изместване наляво. При буржоазните партии това се вижда преди всичко със засилването на левия либерализъм.

Една седмица след революцията, на 16 ноември 1918 г., се създава Немската демократическа партия. Нейните привърженици идват от средите на Прогресивната народна партия и Националлибералната партия. Създадената от група интелектуалци и икономисти нова партия бързо събира близо 900 000 членове. За нейното учредяване и развитие заедно с Макс Вебер активно съдейства и Ернст Трьолч. През 1919 г. Трьолч фигурира в изборните листи на Демократическата партия в Прусия и, след като на местните избори тя печели 65 от 405 мандата, той става член на Пруския парламент. През март 1919 г. заема поста на парламентарен подсекретар в Пруското министерство на културата и образованието и до 1921 г. се занимава с въпросите на църковната политика. Тези въпроси са свързани най-вече с окончателното юридическо разделение между държава и църква, характерно за модерното общество, и с това, как при променените условия да се запази значението на църквата в религиозно отношение с оглед на бъдещето. В ситуацията на дълбока ценностна несигурност в следвоенните години Трьолч оценява като твърде важна опосредстващата функция на религията: „Вратата в самите нас и в духа, това в настоящото положение е най-важната и най-необходима програма.“⁵³

В основата на политическата програма на демократите залягат принципно признаване на републиканската форма на управление, парламентаризиране на политическия живот, запазване целостта на Райха, въдворяване на ред и законност, равноправие за всички граждани, повторно допускане на Германия до световната търговия. Трьолч анализира и военното поражение в по-дълбок политически план, като целта му е в настоящата ситуация да се види резултатът от неправилно наложената силова политика на Германия: „Но с това цялата стара система на политика и икономика, с която нашите вътрешнополитически отношения бяха тясно свързани и за чието реализиране единствено войската и флотата имаха някакъв смисъл, се провали. Ние се оказахме в напълно ново положение, което можеше да бъде осигурено единствено чрез идеята за съюз на народите във външен план и един нов демократично-социален ред във вътрешен план, за да не се превърне Германия в изригващ постоянно вулкан на мизерия и огнище на граждански войни.“

След 1918 г. Трьолч и политическите му съмишленици виждат две основни опасности в обществено-политически план: на първо място, от страна на консервативно-реакционното отхвърляне на републиката като наложена от омразните победители форма на управление, чужда на историческата традиция на Германия, и, на второ място, опасността от болшевиизиране на страната. Макар и болшевишката опасност все още да не си е проправила път, за Трьолч и повечето политици от буржоазните партии борбата срещу нея ще бъде доказателство за способността на правителството на социалистите да се справи с политическия хаос. На събрание на Берлинския университет след Ноемврийската революция Трьолч говори за новите задачи, които очакват немския народ. Той призовава буржоазните елементи в Германия да протегнат ръка на работ-

ничеството и заедно с него, в отпор срещу болшеvizма, да създадат основите на новата немска република.

Както вече беше споменато, за убедените защитници на демократизирането на държавата западноевропейският пример играе решаваща роля. Този пример обаче не са революционните идеи от 1789 г. или Третата френска република, а преди всичко Англия и Съединените щати. Немският либерализъм от самото си създаване чувства на първо място английския политически ред като подходящ пример за немското общество, въпреки че действителността на английската система е била възприемана едностранчиво и често с изкривена избирателност. Макс Вебер например я интерпретира, позовавайки се на примера на Гладстон, като личностно-плебисцитна система, която е успешна поради това, че поражда управляващ елит от утвърдени политици. Британският принцип на *gouvernement by consent*⁵⁴ се вижда в по-широко ориентиран към управлението смисъл, отколкото това отговаря на фактическите отношения. В по-голяма степен от Вебер Трьолч настоява за значението на гражданския индивидуализъм, формиран от пуританската религиозна традиция, и на противопоставянето му срещу английския политически елит. Той не успява да се освободи напълно от обичайното преди и по време на войната клише за британските управляващи кръгове. Те биват определени като овластен аристократичен елит, отдаващ се на „безогледната силова политика“, диктувана от националния егоизъм. Легитимирането на тази политика Трьолч вижда като резултат от субективното религиозно съзнание за мисия, отговарящо на икономическите интереси на английската нация. В този смисъл може да се каже, че самите англофили сред застъпниците на демократизирането на германската конституция, които след 1919 г. се превръщат в защитници на новия демократичен ред, изхождат от един модел на английската политическа система, който до известна степен се вижда и оценява погрешно.

Затова не е изненадващо, че през 1918/19 г. в основата на новия политически проект на Германия не заляга действително стабилно разбиране за демокрация. Самият Трьолч, както видяхме, пледира за това, че германците не бива да губят себе си в хода на присъединяване към универсализиращите тенденции в Европа. Идеологията на т. нар. особен германски път (*deutscher Sonderweg*) се оказва споделена не само от консервативните и антилиберални групи, а повлиява в немалка степен самите застъпници на едно приближение на Германия към демократично устроеното общество на Западна Европа. Поради това още през 1917 г. Макс Вебер изразява тревогата си, че демократичната идея би могла да бъде свързана с омразата към сключването на неизгоден мир или към едно поражение, а след революцията той вижда тази опасност в още по-голяма степен. В средата на ноември 1918 г. той разсъждава дълбоко песимистично: „Един нов ред, който е продукт на това ужасяващо поражение и опозоряване, трудно ще бъде вкоренен.“⁵⁵ Подобно на мнозина демократи, Вебер се страхува, че периодът на революцията може да бъде последван от период на най-остра ре-

акция и демократичната държава от Ваймар може да не просъществува дълго. По отношение на тежкия дефицит на демократични убеждения в Германия Трьолч също възкликва с тон на самокритика в края на декември 1918 г.: „Ние, германците, не сме надарени за демокрация, изобщо не и за политика, или, което произлиза от същото, не сме възпитани за това и не сме подготвени от нашата история.“⁵⁶

След унизителното военно поражение германското общество наистина се поляризира крайно в оценките си за политическото бъдеще на страната. Ориентацията към западноевропейските ценности изглежда за мнозина образовани граждани и учени предаване на собствената традиция, други пък я схващат като единствено възможна политическа алтернатива: „Западни се наричат демократичните, пацифистки, унитаристко-национални, дружелюбни към съюзите на народите, стремящи се към международно разбирателство течения и които се противопоставят на един специфично немски, исторически и органичен мисловен начин. Лозунгите, които разделиха народите през Световната война, днес са пренесени в нашата собствена среда. Принципната разлика между двата свята е доловима практически навсякъде.“⁵⁷ В тази ситуация Трьолч се опитва, и в това се състои неговата значимост, да покаже път на примиряване между двата типа политическо мислене, да докаже, че и германският свят притежава чувствителност за едно „духовно-етическо схващане на демокрацията“. Стремещт му е насочен основно към това да оправдае съществуването на Ваймарската република. Той настоява, че само чрез демокрация може да се преодолеят вътрешнополитическата криза на Германия, нейната изолация и революционните заблуди, че чрез нея внимателно и постепенно могат да бъдат изградени отново обществените отношения, без те да се разглеждат през призмата на определена политическа доктрина. През 1922 г. той апелира към една програма за самоосмисляне на германската историко-политическа традиция: „Тя може да бъде проведена само чрез работата на поколенията и чрез формиране на обединяващ общ дух на водещите умове. Не се изисква никакво принципно [...] загърбване на нашето духовно своеобразие, а само повторно оживяване на загубените идеи и [...] напасване на нашите основни идеи към владеещите днес нови световни отношения.“⁵⁸ Неговото настояване, че независимо от политиката на силните на деня, между Западна Европа и Германия съществуват много общи връзки, остава за съжаление нечуто⁵⁹.

V.

В спомените си от годините след войната Фридрих Майнеке пише, че желанието да се коментира хода на войната в статии и бюлетини е изпълвало сърцата на цялото академично съсловие. Това важи и за Ернст Трьолч, който изразява живо своето лично отношение към драматичните следвоенни събития в т. нар. *Писма на Спектатор*⁶⁰. Те представляват поредица политически коментари, които той публикува под този псевдоним⁶¹ в списание *Кунстwart* от 1918 до 1922 г. Дълго време неговата публицистика е била ценена като своеобразно

свидетелство за менталността и политическата култура в прехода от Райха към Ваймарската република. В предговора на тяхното издание от 1924 г. Майнеке ги определя като „един от най-важните източници за историята на Ноемврийската революция, защото този източник показва най-интимната душевна страна на това, което трябваше с горчива болка да преживеем“⁶². Още през същата година бъдещият президент на Германия Теодор Хойс ги характеризира по следния начин: „Тези, публикувани регулярно „съобщения“, „импресии“, „характеристики“, нека ги нарече всеки както иска, днес са се превърнали в документи за времето и хората – в историческата обусловеност на гледната точка, както и чрез широтата, в която Трьолч разглежда и формира проблемите на деня, импресионистично и в същото време систематично.“⁶³

През зимата на 1918 г. Фердинанд Авенариус, издател на *Kunstwart und Kulturwart. Halbmonatsschrift für Ausdruckkultur auf allen Lebensgebieten*, предлага на Трьолч да публикува в списанието есета върху политическото положение в Германия. *Kunstwart* е насочено към широка, културна и образована публика, а самият Авенариус се изживява като личност, стремяща се към естетическо образование на нацията. За кратко време *Писмата на Спектатор* се превръщат в една от най-важните части на *Kunstwart*. Майнеке описва възникването им така: „Да спасим Германия, защото с Германия и нашият духовен свят се намираше и се намира в опасност, да спасим вътре в самата Германия големите жизнени сили на нашата култура и носещата я социална прослойка от преврата на революцията – това беше водещата идея на нашия малък кръг от съмишленици, който още по време на войната се събираше около Делбрюк и Трьолч и се срещаше веднъж седмично. От този кръг произлязоха мнозина от държавниците на нова демократична Германия. – Ние бяхме демократи, защото ни беше ясно, че по никакъв друг път не биха могли да бъдат запазени националната общност на народа и същевременно жизнеспособните аристократични ценности на нашата история. От обмяната на идеи и информации в този кръг възникна и много от това, което Трьолч отрази в *Писмата на Спектатор*, които той започна да пише за *Кунстwart* след революцията, по настояване на Авенариус, – не най-малката от множеството заслуги на този изключителен мъж. Източниците, от които Трьолч можеше да черпи, се увеличаваха бързо, защото без да се стреми, чрез виталността на своята същност, той завързваше нови контакти с влиятелни мъже от обществения живот; тук трябва да се има предвид преди всичко неговото приятелство с Ратенау.“⁶⁴

Обременена ли е съдбата на Ваймарската република още в часа на раждането ѝ, така че преходът от Световната война към състоянието на латентни кризи да затруднява консолидирането на държавния ред? Или нейният край е предопределен от това, че германците не желаят да схванат същността на политическата свобода? Между тези два основни въпроса се движат анализите в *Писмата на Спектатор* и неотклонно призовават към стабилизиране на мирния процес.

В статиите си Трьолч остро критикува наложените от силите – победителки мирни условия, като ги обвинява в това, че са разбили икономиката и немската държава, „водени от омраза без мяра и разсъдък срещу Германия“ и че сключеният мир е „мир на отмъщението, измамата, насилието и подпалвачеството...“⁶⁵ Своята критика във вътрешнополитически план той насочва към образованото бюргерство, което като че ли не желае да се консолидира и да се противопостави на надигания се радикализъм отляво и отдясно. Единствено с него Трьолч свързва надеждите за постигане на устойчивост в новите политически условия. Той показва ясни симпатии към него, към неговите интелектуални и културни претенции, съзнанието му за отговорност и вяност към дълга. Подобна позиция е разбираема, тъй като самият Трьолч е формиран, както в духовно-културен, така и в политически план, от ценностите на това съсловие. Съзнавайки, че голяма част от него се страхува от настъпващите промени, които биха могли да променят социалния му статут, Трьолч се опитва аргументирано да покаже, че подобни страхове са необосновани и сам формулира есетата си като „писма за демокрацията до образованите хора сред тези, които я презират“.

Още от ноември 1918 г. Трьолч се опитва да докаже на читателите, че всички опити за носталгично завръщане към монархията са обречени на провал и че е невъзможна „реставрация с помощта на военните върху старата военна основа“⁶⁶, а за застъпниците на тази идея пише, че те „не могат да се откъснат от миналото и да се научат да мислят по нов начин“. Нито идеята за световна революция, нито обновяването на националистическото схващане могат да помогнат в настоящото положение. Трезво обръщане към изискванията на деня – това е максимата, която той повтаря по различен начин във всяка статия. В противоположност на всички идеолози, бленуващи за реставрация или за революция, в своята пледоария за демокрацията Трьолч остава съдържан прагматик. За разлика и от т. нар. републиканци по разум – онези слоеве от буржоазията, които принудително възприемат новия ред и същевременно остават в сърцата си монархисти, – Трьолч застъпва в писмата си един прагматичен републиканизъм, без предразсъдъци спрямо републиката. Все пак решението му да приеме демокрацията не е въпрос на изначално светогледно убеждение, а последица от преценката му за конкретната историческа ситуация, в която се намира Германия⁶⁷. Демокрацията се налага от всеобщото модернизирание: тя е „естествено необходимият резултат от формирането на големите държави и неимоверното нарастване на населението, чрез което всеки отделен индивид е заинтересован от преуспяването и икономиката на цялото; силата на отделния човек, обособена интелектуално и морално, бива взета предвид с оглед на цялото и именно поради това трябва да му бъде предоставено правото на съ-участие в него“⁶⁸. Индустриализацията, подчертава Трьолч, е разрушила старото политическо и социално равновесие, създадени са нови класи и поради това нови конфликти, които повече не могат да бъдат решавани в рамките на патриархалната монархия. В парламентарната демокрация той вижда онзи политически

ред, в който буржоазията и пролетариатът могат по мирен път да развиват своите интереси, и в този смисъл тя представлява среден, „спасителен път“ между реакцията и революцията: „Тя не е само последица от политическото и социално развитие на модерната държава, а единственото средство, което може да върне обърнатото класово господство в рамките на здраво и справедливо формиране на държавата [...] Ние трябва да се научим да прилагаме тази форма и преди всичко да постигнем воля за нея. – Но това означава сега принципна промяна на цялото положение, преди всичко на нашата духовна позиция към държавата и обществото.“ За запазване на умерения среден път и Ваймарската коалиция той пише през 1920 г.: „Разрушаването на партиите на центъра означава излагане на опасност на конституцията и Райха.“⁶⁹ И една година по-късно: „Позитивното постижение трябва да се състои в ново формиране на един широко разгърнат център. [...] Всяка помощ в нашето раздвоено положение от самото начало е идвала само от центристките партии, които, въпреки цялата подигравателност от ляво и дясно, обвиняваща подобно формиране на център в страхливост, безидейност и низост, винаги ще се утвърждават като най-важното политическо дело.“⁷⁰

За разлика от времето преди войната, когато, както показах, Трьолч развива идеята за специфична германска идея за свобода, в *Писмата на Спектатор* той се обръща срещу консервативно настроените защитници на германската идеология. Той оспорва идеята, че съществуват *същностно* значими различия между Германия и Западна Европа. Според него центърът на германската култура – периодът на Ваймарската класика – е бил вдъхновен от истински хуманистичен и космополитен дух, свободен от националистични претенции. Според него културните различия между европейските нации са само *исторически* обусловени и не изключват пренасянето на политически модели от една държава в друга. Той, разбира се, не се застъпва за нереклексивно пренасяне на демокрация отвън или за пълно отричане на наследените институции – в *Писмата* например пледира за запазване на специфично германското социално законодателство и социални грижи, въведени от Бисмарк, както и на консервативни елементи в областта на образованието. В този смисъл особено необходим е баланс, който не свързва военното поражение с пълна липса на ориентация и отказ от ценностите на миналото, а пита за възможностите за усвояване на устойчиви елементи от предвоенната култура. Този баланс обаче е необходимо предшестван от ясно разграничаване от други елементи на обществения живот преди и по време на войната: „В момента яснотата, която трябва да постигнем, може да се състои само в това, че трябва да сме наясно относно онова, с което при всички обстоятелства и бъдещи възможности е приключено. Това е милитаризмът, изграждането на държавата и обществото върху досегашната пруска милитаристична конституция и в съответствие с нейния дух.“⁷¹ От страниците на *Кунстwart* Трьолч последователно призовава към изграждане на *социална* и същевременно *консервативна* демокрация.

Изключително важна за разбирането на политическите възгледи на Трьолч е идеята за политически *компромис*, която стои в основата на либералната теория. Трьолч не подценява светогледните различия и противопоставеността на интереси на различните социални групи. Напротив, той се стреми към рамков ред, в който политическите конфликти могат да бъдат разрешени смислено. Всички политически позиции поради това трябва да бъдат проверявани относно практическата им ценност и да се отнесат конструктивно една към друга. В процеса на това съотнасяне трябва да бъдат изключени доктриналните крайности, които отхвърлят принципно компромиса като средство за постигане на политическо решение (*Ideologien und reale Verhältnisse*, 1921). Компромисът, според Трьолч, не е признак за неуравновесеност или търсене на изгубената хармония от времето на традиционното общество. Много повече той е знак за висока политическа отговорност и яснота, че само механизмите на разбирателство могат да преодолеят сериозните обществени противоречия на следвоенна Германия и че формите на управление не са резултат от никакви вечни истини, а са логическо и практически необходимо следствие от съответното състояние на обществото.

Трьолч не крие видимите слабости на модерната масова демокрация. Например в отговор на критиката на многопартийната система, която за противниците на републиката е първата стъпка към отхвърляне на демокрацията, той се опитва да обоснове безусловната необходимост на партиите като рационално управляеми „машини“. Те се превръщат в проблем едва тогава, когато извървят пътя на всички големи институции и започнат да се разглеждат като самоцел. Тогава в борбата за власт те забравят първоначалната си задача, а пълното им бюрократизиране води до това, че само апаратчици се издигат на политическите постове. Въпреки тези общи критични размишления, Трьолч остава в своите анализи конструктивен – разглежда отделните явления диференцирано, цитира имена, опитва се да формулира точно забележките си.

Трьолч отхвърля воденето на публичната дискусия за отношението между морал и политика под знака на алтернативата „утопия или реална политика на силата“, като поставя на нейно място изискването за *етически прагматизъм*. Според него основната задача на следвоенното поколение политици е да създадат ново, променено национално чувство, поучило се от историческия опит, освободено от всякакъв шовинизъм и изградено върху нравствени основи. Възприеме ли се подобно преобразуване, това означава, че обществото е способно да отговори на изискванията на настоящето. Трьолч счита, че *християнската етика* е в състояние да бъде този нравствен фундамент, който да свърже аристократичните и демократичните елементи в германската следвоенна култура.

Страхът от насилие от страна на левите сили и от съветизиране на Германия преобладава преди всичко през първата година след революцията. Поради това и в *Писмата на Спектатор* Трьолч непрекъснато предупреждава за

опасността от политиката, обещаваща „спасение“, политика на практика безкомпромисна и налагаща се винаги по насилствен път. След пуча на Кап през март 1920 г. и убийствата на Матиас Ерцбергер и Ратенау обаче критичните изказвания на Трьолч се насочват основно към политическата десница (*Die Welle von rechts*, 1919). Политическите убийства⁷², които тя извършва, показват по брутален начин как лесно се погават конститутивни за модерното общество права. Особено дълбоко го разтърсва атентатът срещу Валтер Ратенау: „Убийството на Ратенау, с когото бях добър приятел, заплашващото разпадане на Райха, оргиите на подлостта и неразумността, по-нататъшното усложняване на собствената ми финансова ситуация, страхът от зимата: всичко това се свързва с преумората и с грижите за съпругата ми и ме води до тъжно и депресивно душевно състояние [...] Докато съм жив, никога не ще успея да отстраня от себе си една дълбока тъга. Доколкото живях за земните неща, живях за моето отечество и сега виждам безнадеждното му разпадане; с голяма част от хората от моето съсловие и професия съм скаран, защото не вярвам в реставрацията, а и не я желая. Трябва да бъдат извършени съвсем нови пътища, а тях никой не иска ги да види. Простете този емоционален срыв. През последните седмици страдах ужасно и никога не ще се възстановя от това напълно.“⁷³

Не е трудно да се разберат тези думи на песимизъм – последните години от живота на Ернст Трьолч са изпълнени с много работа, към това се прибавят военните трудности на всяка зима и болестта на съпругата му; но не само борбата за всекидневието го води до състояние на безнадеждност. В годините след войната той трябва да преживее редица разочарования, умират много негови приятели. Все по-ясно става, че шансовете за успех на младата демокрация не са добри. Пръв сред всички останали, още през септември 1921 г., Трьолч предупреждава в *Писмата на Спектатор* за опасността от зараждащия се фашизъм: „Държавата е разрушена и без авторитет, а в хаоса триумфират само от една страна капиталистите и от друга страна авантюристите [...] Интелектуалците, професорите [...] повтарят старата националистическа идеология. За позитивна работа и отстраняване на щетите мислят малцина.“ Това е и неговото признание, че не намира подкрепа за своята политическа програма. Демократическата партия скоро губи значението си в политическия живот и така желаното формиране на стабилен граждански център се проваля.

Избраният от Ернст Трьолч и неговите съмишленици Фридрих Майнеке, Макс Вебер и Фридрих Науман политически и граждански път заслужава уважение и признание особено на фона на избраната от голяма част от гражданите и църквата реакционна позиция спрямо промените. Същевременно би могло да се твърди, че техният политически прагматизъм и аналитичност не успяват да увлекат младото поколение германци – така, както по-късно националсоциалистите успяват да направят това с тяхната идеология и фанатизъм. В този смисъл изследователите на политическите дискусии след Първата световна война с право причисляват Трьолч към духовните бащи на онова научно и политическо съзнание, което намира израз в най-пълна степен във Ваймарската конститу-

ция от 1919 г.⁷⁴ Валдемар Бесон коментира политическия и духовен ангажи-мент на германския теолог така: „Никой не успя да види по-добре от Ернст Трьолч, аналитикът на духовната ситуация на историзма, особения жизнен закон на Ваймарската държава. Неговите *Писма на Спектатор* повтарят неотклонно една и съща теза: републиката притежава нормата за своето съществуване в категорическия императив на социалното изравняване!“⁷⁵

Писмата на Спектатор са били високо ценени от съвременниците заради ясната воля за обективност и острия и проникновен анализ на политическите отношения, изразени в тях. Един от най-изчерпателните и интересни отзиви от съвременници е рецензията на Карло Мирендорф: „Тази книга е най-доброто представяне на най-новата история на Германския райх; тя е най-одухотвореното и задълбочено осветляване на първите години от живота на републиката [...] Никой не е рисуval с повече любов, разбиране, знание и интелигентност откъс от германската история. [*Писмата на Спектатор*] са съкровище за всеки, който се опитва да разреши загадката на германската политика. Те са учебник за всеки, който иска да допринесе активно за формирането на политическата съдба на Германия. Рядко са били изговаряни толкова много и големи истини за Германия и немския народ. Но този, който в тези писма се стреми към своя идеал, не е само мъдър и доброжелателен учител по демокрация; писмата са и един всеобхватен принос към социологията на настоящето.“⁷⁶

VI.

В своя предговор към *Писмата на Спектатор* Майнеке пише: „Начинът, по който Трьолч достигна до политиката, заслужава само по себе си уважение. Тъй като поначало той беше всичко друго, но не и това, което се нарича политически мъж. Той беше теоретическа и религиозна натура, която по напълно своеобразен начин свързваше вътрешна нежност с първична сила – феноменално в бурната пълнота на своите мисли, които той изразяваше и оформяше с необикновена лекота и преди всичко в глада за винаги нов материал от света и живота за своя неуморен и устремно работещ, наблюдаващ, свързващ и надграждащ дух.“ За напреженията на неговия „лишен от илюзии, напълно честен усет за действителността и вярващ идеализъм свидетелства всеки ред, който той е написал. Че те не винаги можеха да се съединят в удовлетворителна хармония, е разбираемо. Но сега може също да се разбере, как той, който започна като теолог, трябваше да завърши в двете професии на философ на историята и политик. Световната война и революцията бяха това, което го вкара в този нов път.“⁷⁷

За разлика от много теоретици на онова време, Трьолч показва, че Световната война не е самата криза на модерното общество. Тя само прави видимо това, което се заражда още в началото на XIX в., а именно ценностното разтърсване на носещите фундаменти на европейската култура. В своите културно-философски студии след войната, и особено в известното си съчинение *Историзмът и неговите проблеми*, Трьолч се връща отново към програмата на

културния синтез, чрез който да се възстанови единството на многообразното европейско наследство: „Задачата за постигането на настоящия културен синтез [изисква] много по-сериозно внимание към големите политико-етически световни сили на последното столетие, тъкмо към развитието, произлязло от естественото право и идеята за хуманност. [...] Това безспорно е пренебрегвано от нашата немска история и се е разглеждало с антипатия, в която чудесно са се свързвали романтизмът и привикването с пруския военен ред.“⁷⁸ Историко-философската програма на Трьолч остава, за съжаление, само скицирана и въпреки това поразява със своята проникновеност и хуманизъм.

За разлика от повечето германски професори по време на войната, Трьолч не прекъсва контактите си с учени от други европейски страни, дори се стреми да установи нови. Поради това, успоредно с Алберт Айнщайн и Валтер Ратенау, той е единствената голяма личност на следвоенна Германия, на която обръщат внимание не само холандци и швейцарци, но и англичани, и американци. През 1920 г. той е поканен да изнесе поредица от доклади пред студенти по теология в Англия, в университетите в Лондон, Оксфорд и Единбург (както и пред *Лондонското общество за изследване на религията*)⁷⁹. Тази покана е по личната инициатива на един от водещите католически учени на Англия – Фридрих фон Хюгел-Кенсингтън; за нея съдействат, разбира се, и политически фактори – текстовете на Трьолч е трябвало да представят в Англия образа на „другата Германия“, идеологически необременена и позитивно отворена за бъдещото съжителство на народите в Европа. По отношение на докладите е имало достатъчно задръжки от английска страна както от политически, така и от религиозен характер – с оглед на ролята, която протестантската църква оказва в подкрепа на управляващите кръгове в Германия през войната и поведението на мнозина професори по теология. В крайна сметка трудностите пред пътуването биват отстранени и то е трябвало да се състои в началото на 1923 г.

В докладите си за Англия Трьолч настоява за духовното и нравственото обновление на Германия, както и за необходимостта от взаимното проникване и допълване между морал и политика⁸⁰. В последния доклад на тема *Политика, патриотизъм, религия* той отново поставя пред политиката задачата да търси *компромис* „между практическите потребности на земния човешки живот и идеалните цели на духовния живот“⁸¹. Това означава конкретно, че политиката трябва да се хуманизира, че трябва да се свърже с етиката.

За съжаление, Трьолч не успява да осъществи пътуването си до Англия, тъй като се разболява през януари от белодробна емболия, която води до сърдечни усложнения и до смъртта му на 1 февруари 1923 г. Така умира „един от най-уважаваните духове на Германия и на нашето време“⁸², който в кризисния период след Първата световна война успява, защитавайки демократичната система, да се придържа до традициите на немското държавническо мислене. Неговите анализи, за съжаление, остават нечути в следващите години на нарастващ радикализъм в лявото и особено в дясното политическо пространство.

¹ Intellektuelle im Deutschen Kaiserreich. Hrsg. von G. Hübinger und W. Mommsen. Frankfurt am Main, 1993.

² Писмо до Фридрих Крусиус, 24 ноември 1918, цит. по: *Mommsen, W.* Deutschland und Westeuropa. Krise und Neuorientierung der Deutschen im Übergang vom Kaiserreich zur Weimarer Republik. – In: Troeltsch-Studien, Umstrittene Moderne Bd. 4. Hrsg. von F. W. Graf und H. Renz. Gütersloh, 1987, S. 117.

³ *Nipperdey, Th.* Deutsche Geschichte 1866–1918. Bd. 1. Arbeitswelt und Bürgergeist. München, 1990, S. 471.

⁴ Определението принадлежи на Баумгартнер, цит. по: *Graf, F. W., H. Rudies.* Ernst Troeltsch: Geschichtsphilosophie in praktischer Absicht. – In: Grundprobleme der großen Philosophen. Bd. 4. Hrsg. von J. Speck. Göttingen, 1986, S. 131.

⁵ По-важните философско-исторически съчинения на Ернст Трьолч: *Moderne Geschichtsphilosophie* (1903); *Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt* (1906); *Die Bedeutung der Geschichte für die Weltanschauung* (1918); *Das Neunzehnte Jahrhundert* (1913); *Historismus und seine Probleme*, erstes Buch: *Das logische Problem der Geschichtsphilosophie* (1922); *Die Krisis des Historismus* (1922) и посмъртно издадените сборници: *Der Historismus und seine Überwindung. Fünf Vorträge* (1923); *Deutscher Geist und Westeuropa* (1925). В своето надгробно слово председателят на Пруската академия на науките и най-влиятелен протестантски теолог на Германия от първата половина на XIX в. Адолф фон Харпак определя Трьолч като „най-големия философ на историята след Хегел, който Германия някога е имала“.

⁶ Титлата, която носи Трьолч, се нарича „проректор“ и отговаря на „ректор“ според днешното разбиране. „Ректор“ през този период се нарича князът на областта, в която се намира съответният университет, в случая Фридрих фон Баден.

⁷ Дватама учени са близки приятели и дори живеят заедно със семействата си в обща къща в Хайделберг от 1910 до 1914 г. В научно отношение интензивно обсъждат теми като значението на протестантството за възникването на модерността и генезиса на западноевропейската рационалност. Особено интересни по тази тема са анализите на проф. Фридрих В. Граф: *Graf, F. W.* Fachmenschenfreundschaft. Bemerkungen zu Max Weber und Ernst Troeltsch. – In: Max Weber und seine Zeitgenossen. Hrsg. von W. J. Mommsen u. W. Schwenker. Göttingen, Zürich, 1988; *Puritanische Sektenfreiheit versus lutherische Volkskirche. Zum Einfluß Georg Jellineks auf religionsdiagnostische Deutungsmuster Max Webers und Ernst Troeltschs.* – In: *Zeitschrift für neuere Theologiegeschichte*. Bd. 9. Berlin, New York, 2002.

⁸ *Köhler, W.* Ernst Troeltsch. Tübingen, 1941, S. 292.

⁹ *Weber, M.* Max Weber: Ein Lebensbild. Tübingen, 1926, S. 240 sq.

¹⁰ *Troeltsch, E.* Das Wesen des modernen Geistes (1907). – In: *Gesammelte Schriften*. Bd. 4. Aufsätze zur Geistesgeschichte und Religionssoziologie. Aalen, 1966, 297–338.

¹¹ *Troeltsch, E.* Der Historismus und seine Probleme. Erstes Buch: Das logische Problem der Geschichtsphilosophie. Tübingen, 1922.

¹² „Демокрацията е налице, когато тя означава право, задължение и съотговорност на отделния индивид във формирането на общата воля; със сигурност в политиката това е напълно разбираемо и оправдано изискване. Но в нашите научни общности липсва всякаква аналогия с това. Не само защото според своята природа науката е нещо твърде аристократично, но и преди всичко защото самоуправлението, което би могло да бъде конституирано чрез избори, не съществува изобщо. Факултетите и сенатите не са представителства на интереси и постоянно трябва да се предупреждава да не бъдат превърнати в такива.“ – из протокол от заседание на Първа камара от 23 февруари 1912 г. Цит. по: *Drescher, H.-G.* Ernst Troeltsch. Leben und Werk. Göttingen, 1991, S. 206 sq.

¹³ Писмо на Трьолч до Вилхелм Бусе от 2 февруари 1912 г. – Пак там, с. 209.

¹⁴ В обръщението си от 31 юли 1914 г. кайзер Вилхелм II заявява: „В предстоящата борба аз не познавам повече сред моя народ партии. Сред нас сега има само германци.“; в речта от

4 август отново повтаря: „Не познавам вече никакви партии, познавам само германци!“

¹⁵ Цит. по: *Mommsen, W.* Der Erste Weltkrieg und Krise Europas. – In: „Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch...“. Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkriegs. Hrsg. von G. Hirschfeld u.a. Frankfurt am Main, 1996, S. 32.

¹⁶ Тези идеи за първи път се формулират от професора по национална икономика Йохан Пленге: *Plenge, J.* Ideen von 1914. Berlin, 1916.

¹⁷ Под „западноевропейски“ страни в Германия се разбират Франция, Великобритания и Съединените щати.

¹⁸ *Troeltsch, E.* Gesammelte Schriften. Bd. 2. Zur religiösen Lage, Religionsphilosophie und Ethik. Aalen, 1962, S. 84. Конкретна партийнополитическа отговорност Трьолч поема между 1912 и 1915 г. като представител на Националлибералната партия в Хайделбергската градска комисия.

¹⁹ *Troeltsch, E.* Unser Volksheer. Heidelberg, 1914, S. 9 sq.

²⁰ *Troeltsch, E.* Die Ideen von 1914. – In: Deutscher Geist und Westeuropa. Gesammelte kulturphilosophische Aufsätze und Reden. Hrsg. von H. Baron (1925), Nachdruck Aalen, 1966, S. 31.

²¹ *Mommsen, W.* Deutschland und Westeuropa. Krise und Neuorientierung der Deutschen im Übergang vom Kaiserreich zur Weimarer Republik. – In: Troeltsch-Studien, Umstrittene Moderne Bd. 4, S. 120.

²² Цит. по: *Graf, F. W.* Religiöser Historismus, Ernst Troeltsch. – In: Profile des neuzeitlichen Protestantismus. Bd. 2: Kaiserreich. Teil 2. Gütersloh, 1993, S. 304.

²³ Цит. по: *Kollman, E.* Eine Diagnose der Weimarer Republik. Ernst Troeltschs politische Anschauungen. – Historische Zeitschrift, Bd. 182, München, 1956, S. 297.

²⁴ *Verband für internationale Verständigung* е създаден от пацифистите Валтер Шюкинг и Отфрид Ниполд.

²⁵ Майнке сътрудничи на *Историческо списание* от 1893 г. като редактор, а от 1896 до 1935 г. поема изданието на този и до днес най-престижен орган на немската историческа общност от своя учител и основател на списанието историка Хайнрих фон Зибел. През 1935 г. издаването на списанието му е отнето от националсоциалистическия режим.

²⁶ *Troeltsch, E.* Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt. Aalen, 1963.

²⁷ Цит. по: *Geschichtswissenschaft in Berlin im 19. und 20. Jahrhundert. Persönlichkeiten und Institutionen.* Hrsg. von R. Hansen und W. Ribbe. Berlin, New York, 1992, S. VII.

²⁸ Под влияние на защитата, която през 20-те години Трьолч прави на историзма като процес на цялостно историзиране на човешкия свят, Майнке пише своето голямо съчинение „Възникването на историзма“ (1936). В него той защитава историзма като „една от най-големите духовни революции, които е преживяло западноевропейското мислене“. Тази защита е насочена най-вече срещу критиките на следвоенната теология и философия, които виждат в предходното поколение учени виновници за ценностния релативизъм през войната и обвиняват историзма за пълната загуба на ценностни критерии. Вж. *Meinecke, F.* Die Entstehung des Historismus. – In: Werke. Bd. 3. München, 1959, S. 1.

²⁹ *Troeltsch, E.* Der Kulturkrieg. – In: Deutsche Reden in schwerer Zeit. Berlin, 1915, S. 240.

³⁰ Цит. при: *Bögenholz, H.* Berliner Zeitgenossenschaft. Erläuterungen zu Briefen von Ernst Troeltsch an Friedrich Meinecke. – In: Troeltsch-Studien. Bd. I Untersuchungen zur Biographie und Werkgeschichte. Hrsg. von F. W. Graf und H. Renz. Gütersloh, 1982, S. 145.

³¹ Deutschland und der Weltkrieg. Hrsg. von O. Hintze u.a. Leipzig und Berlin, 1915.

³² *Troeltsch, E.* Die deutsche Idee von der Freiheit (1916). – In: Deutscher Geist und Westeuropa. Aalen, 1966, 31–58.

³³ Пак там.

³⁴ *Meinecke, F.* Kultur, Machtpolitik und Militarismus. – In: Deutschland und der Weltkrieg. Leipzig und Berlin, 1915, S. 36.

³⁵ *Troeltsch, E.* Deutsche Zukunft. Sammlung von Schriften zur Zeitgeschichte. Bd. 19. Berlin, 1916.

³⁶ Ханс Делбрюк (1848–1929), историк, от 1896 г. наследник на Хайнрих Трайчке в Берлин-

ския университет, придобива известност като учен, активно ангажиран с политика. От 1884 до 1890 г. член на Райхстага. Успоредно с Трайчке след 1883 г. издател на *Пруските годишници*, след 1889 г. като самостоятелен издател застъпва либерално-прогресивни възгледи, близък до професорите със социалистически убеждения; подлага на критика националибералите и консерваторите.

³⁷ *Meinecke, F. Erklärung zur Wahlrechtsreform.* – In: Werke. Bd. 2. Politische Schriften und Reden. Darmstadt, 1958, S. 194.

³⁸ Далеч е квартал на Берлин.

³⁹ *Meinecke, F. Hintze, Troeltsch und der Spaziergang.* – In: Werke. Bd. 8. Autobiographische Schriften. Stuttgart, 1989, S. 234. Критиката си срещу „съзерцателната“ история, както и необходимостта от практическо приложение на историческото познание Трьолч развива подробно в най-голямото си съчинение: *Der Historismus und seine Probleme, erstes Buch: Das logische Problem der Geschichtsphilosophie.* Tübingen, 1922.

⁴⁰ От 4 октомври до 9 ноември 1918 г. Макс фон Баден оглавява правителството, в което са привлечени социалдемократи, либерали и представители на Партията на центъра.

⁴¹ *Meinecke, F.* Bd. 8, S. 242.

⁴² Пак там, с. 235.

⁴³ *Volksbund für Freiheit und Vaterland.*

⁴⁴ Пак там, с. 308.

⁴⁵ *Meinecke an Kachler, Januar 1919.* – In: Werke. Bd. 6, S. 334 sq.

⁴⁶ *Meinecke, F.* Bd. 8, S. 318.

⁴⁷ Пак там, с. 292.

⁴⁸ Пак там, с. 310.

⁴⁹ *Persönliche Erinnerungen an Ernst Troeltsch. Ein Gespräch mit Professor Dr. Johann-Albrecht von Rantzau.* – In: Ernst-Troeltsch-Mitteilungen II. Augsburg, 1983, 64–70. В същото интервю фон Рантцау разказва за реакцията на Трьолч по повод желанието на фон Рантцау да участва в семинара му върху историзма: „Вие, с Вашето име (Трьолч намеква за благородническия произход на граф фон Рантцау – б. м., Т. К.), за Вас това няма да означава нищо. Вие сигурно сте много ясно ориентиран, а аз принадлежа към лявото крило“ – така Трьолч се опитва да отклони студента, като след това му предлага да посещава лекциите на ясно ориентирания историк Йоханес Халер в Тюбинген. Фон Рантцау продължава да настоява: „Аз казах, че проблемът за релативизма ме интересува, че Майнеке също е открит за тази тема и че ужасно много искам да участвам и да чуя нещо от него.“ В края на краищата Трьолч се съгласява.

⁵⁰ *Meine Erinnerungen an Ernst Troeltsch. Ein Brief von Prof. Dr. Jaen Rudolf von Salis an Herrn Horst Renz.* – In: Ernst-Troeltsch-Mitteilungen III. Augsburg, 1984, 15–17.

⁵¹ *Persönliche Erinnerungen an Ernst Troeltsch. Ein Gespräch mit Professor Dr. Johann-Albrecht von Rantzau.* – In: Ernst-Troeltsch-Mitteilungen II. Augsburg, 1983.

⁵² *Schmidt, G. E. Troeltsch – Dialektik des Historismus und Reformgedanken.* – In: *Deutscher Historismus und der Übergang zur parlamentarischen Demokratie. Untersuchungen zu den politischen Gedanken von Meinecke, Troeltsch, Max Weber.* Lübeck, 1964, S. 184.

⁵³ Цит. по: *Drescher, H.-G. Ernst Troeltsch. Leben und Werk,* S. 476.

⁵⁴ От англ. „управление чрез консенсус“.

⁵⁵ *Mommsen, W. Einleitung zu Bd. I/16, der Max Webers Gesamtausgabe.* Tübingen, 1986, S. 5.

⁵⁶ Цит. по: *Mommsen, W. Deutschland und Westeuropa. Krise und Neuorientierung der Deutschen im Übergang vom Kaiserreich zur Weimarer Republik.* – In: *Troeltsch-Studien, Umstrittene Moderne* Bd. 4, S. 121.

⁵⁷ *Troeltsch, E. Naturrecht und Humanität in der Weltpolitik (1922).* – In: *Deutscher Geist und Westeuropa.* Aalen, 1966, S. 5.

⁵⁸ Пак там.

⁵⁹ Въпросът за идентичността на „германския дух“ след Първата световна война е обстойно разглеждан при *Faullenbach, B. Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus.* München, 1980.

⁶⁰ *Troeltsch, E.* Spektator-Briefe. Aufsätze über die deutsche Revolution und die Weltpolitik 1918/22. Tübingen, 1924; Neudruck Aalen, 1966. Писмата са събрани и издадени от ученика на Трьолч – Ханс Барон, а предговорът е на Фр. Майнеке.

⁶¹ Не е известно защо Трьолч е избрал да публикува писмата под псевдоним, въпреки че стилът му лесно се е разпознавал. В изследователската литература не е намерен н отговор какво точно означава *Chektator*. По този въпрос изчерпателно обяснение дава Хартмут Рудис в статията си „Ein weiser und wohlwollender Lehrer der Demokratie“. Ernst Troeltsch als politischer Publizist in der Weimarer Republik. Aus Anlaß der Neuausgabe der „Spektator-Briefe“ durch J. H. Claussen. – In: Ernst-Troeltsch-Mitteilungen VIII. Augsburg, 1994, S. 359, Not. 9.

⁶² *Meinecke, F.* Einleitung zu den Spektatorbriefen. – In: Werke. Bd. 4. Zur Theorie und Philosophie in der Geschichte. Stuttgart, 1959, S. 244.

⁶³ Heuß, Th., Rez.: Ernst Troeltsch: Spektator-Briefe. – In: Zeitschrift für Politik, 13, 1924, Beiblatt 4, S. 52.

⁶⁴ *Meinecke, F.* Einleitung zu den Spektatorbriefen. – In: Werke. Bd. 4. Stuttgart, 1959, S. 381.

⁶⁵ 5 юни 1919 г., цит. по: *Drescher, H.-G.* Ernst Troeltsch. Leben und Werk, S. 458.

⁶⁶ *Troeltsch, E.* Spektator-Briefe. Tübingen, 1924, S. 11.

⁶⁷ Трьолч определя сам себе си като „демократ по разум“ (Vernunftdemokrat). В писмо от септември 1919 г. той пише: „Тъй като аз собствено не съм демократ. Аз съм само „демократ по разум“ (Vernunftdemokrat). Днешният парламентаризъм е изцяло една карикатура. Но това е цената, която трябва да платим, че не бяхме избити, както хората в Русия.“ Цит. по: *Drescher, H.-G.* Ernst Troeltsch. Leben und Werk, S. 466, Not. 137.

⁶⁸ Цитатът на Трьолч в Послеслова към: Die Fehlgeburt einer Republik. Spektator in Berlin 1918 bis 1922. Zusammengestellt von Johann Hinrich Claussen, Frankfurt am Main, 1994, S. 316.

⁶⁹ *Troeltsch, E.* Die innere Entwicklung der deutschen Revolution. – In: Die Fehlgeburt einer Republik. Spektator in Berlin 1918 bis 1922, S. 166.

⁷⁰ Цит. по: *Kollman, E.* Eine Diagnose der Weimarer Republik. Ernst Troeltschs politische Anschauungen, S. 306.

⁷¹ 16 ноември 1918 г.; цит. по: *Drescher, H.-G.* Ernst Troeltsch. Leben und Werk, S. 455.

⁷² След войната започва саморазправа с политически лидери от страна на десни националистически групи, настроени антисемитски. Валтер Ратенау, еврей по рождение, е убит през 1922 г. от представители на подобни десни организации. През август 1921 г. жертва на десните сили става и Матнас Ерцбергер, който като държавен министър без портфейл подписва военното примирие със страните от Антантата. Един от много добрите анализи на Ваймарската република принадлежи на *Peukert, D.* Die Weimarer Republik. Frankfurt am Main, 1987.

⁷³ Die Fehlgeburt einer Republik, Spektator in Berlin 1918 bis 1922. Zusammengestellt von Johann Hinrich Claussen. Frankfurt am Main, 1994, S. 321.

⁷⁴ Особено изчерпателен анализ на теоретичните разработки на Трьолч и Майнеке предлага книгата на Gustav Schmidt: Deutscher Historismus und der Übergang zur parlamentarischen Demokratie. Lübeck und Hamburg, 1964, чийто център представлява изследването на политическите идеи на Майнеке, Трьолч и Макс Вебер.

⁷⁵ *Besson, W.* Friederich Meinecke und die Weimarer Republik. – In: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 7, 1959, S. 119.

⁷⁶ Mierendorff, C. Rez.: Ernst Troeltsch: Spektator-Briefe. – In: Die Gesellschaft. Internationale Revue für Sozialismus und Politik, 1, 1924, No 5, 506–509.

⁷⁷ *Meinecke, F.* Ernst Troeltsch und das Problem des Historismus. – In: Werke. Bd. 4, Stuttgart, 1959, 367–378.

⁷⁸ За понятието *културен синтез* при Трьолч вж. по-подробно в главите „Понятието за съвременен културен синтез в отношението му към историко-индивидуалното и етически-всеобщото“ и „Априорност и обективност на такъв културен синтез“ на книгата: Historismus und seine Probleme. Aalen, 1977, 164–199.

⁷⁹ *Troeltsch, E.* Der Historismus und seine Überwindung. Fünf Vorträge. Aalen, 1979.

⁸⁰ Относно връзката между политически ред, етическа и историческа традиция при Трьолч:

Raulet, G. (Hrsg.) Patriotismus und „Kultursynthese“. Zu Ernst Troeltschs „Überwindung“ des Historismus. – In: Historismus, Sonderweg und dritte Wege (Schriften zur politischen Kultur der Weimarer Republik 5). Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2001, 183–200.

⁸¹ *Troeltsch, T.* Politik, Patriotismus, Religion. – In: *Der Historismus und seine Überwindung*, S. 104.

⁸² *Scheler, M.* Gesammelte Werke. Bd. 2. Bern, 1954, S. 24.